

Elmara AKIMOVA

Artıq müharibə ağırları vo zəfər sevincin, eləcə də pandemiya gərginliklərinin özündə etiya edən 2021-ci ilin ilk aylarını yaşamadıqdan və il gələr-girməz ölkə başçısının bizləri "Nizami il" sevinci ilə müjdolomesi modoni iqlimə klöklənməyə gözlər bər vəsilə olmaqla borabor, maraq dairəsində olduğunu idiki zamanda dünayda bir Nizami xalqı, Nizami miliatı olaraq üz tutmağımızın mesai kimi simvolik çalar kosb edir. Bəli, Nizami mözh bizim bir xalq, dövlət kimi varlığımızın siması statusundan tədalliməldir. Bəli bir proses bəzidə XX əsrin ovvələrində cəhdərlər edilmişdi. Lakin Sovet rejiminin olehimbəzə düşüntülmüş planları bütün başlanan prosesləri yarımqıza qoymaqla bəhəm, xalqın mili öysənəz qızılı zərbə vurdu. Bir torəfdən, yaşadığımız iki dünaya mühərabəsinin fəci noticoları, digər torəfdən, rejimin antimilli təbliğat kampaniyası, xalq öz kökündən, mili kimiyyindən, keçmişindən, tarixi statusundan mohur etmək siyaseti Azərbaycan insanının dünaya müstəvəndən təkmənnəsi götür və çıxarı. Öz genetik kodu vo mili müeyyənləyi ilə bağlı düşüncələrinin bəlli mötmə köçürülməsinin qadağalanmasını yaşamış, həmçinin dünaya məkanından gedən proseslərdən tacrid olunaraq qapalı mərcəda fealiyyət göstərməsi ona mili statusu forqlarındır vo fardılardırırmı imkani vermişdi.

Belo bir müsayyən körəkliyini bir döyümmüli lider Heydər Əliyevin şübhəndən torkar olundu.

Heydər Əliyev biliirdi ki, hor bir xalqın, dövlətin məskəni xotti onun deyərlərinin, irtisən verdiyi qiymətin omsalı ilə ölçülür. Ona görə iqatisadi coğrafiyanın böyük quruculuq işləriyə, manovı coğrafiyanı iso milli-müümüli dəyərlərinin Azərbaycan qaytarılmasıyla gerçəkləşdirdi. Azərbaycanın qapılarını Dədə Qorqudun, Babəkin, Nizaminin, Tusiinin, Nəsiminin, Vəqifin, Hüseyn Cavidin, Şəhriyariñ üzüntü taybatay aqmaqla, Azərbaycanın məskənləri necəliyini müyyənəşdirdi aslini.

Böyük Azərbaycan şəhri Nizami Gəncəvinin irsinə Heydər Əliyevin münasibatlı konseptual səciyyəsi ilə seçilmişdir. Mözh onun təsəbbüsü ilə qubul edilən "Azərbaycanın böyük şəhri vo mütəffekkiri" Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsinə, nəsriyin vo təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" 1979-cu il 6 yanvar tarixli qarar vo istiqamətdə kompleks vəzifələri ilə sərərək, Nizami irsinin vo ümumən orta əsrlər Azərbaycanın mədəniyyətinin sistemli arşdırılması üçün geniş perspektivləri aşmışdır. 1981-ci ilin avqust ayında Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illi ilə haqqında qarar iso nizamizənşələndən ossası

dönüş yaratmışdır. Xəlil Rza UluTÜRKÜN "Gündölyi"ndən öhəniyyəti bir epizod yer alır:

"Xəmsə" yaradıcısının anadan olmasının 840 iliyi bayramı keçiriləndə böyük qazax şairi OJAS Süleymenovun Heydər Əliyevə verdiyi sual yadimdadır:

- Ax 840 yuvarlaq rəqəm deyil, niya təlasəsi?

- Tələsmayımız obas deyil. Biz Nizami ilə başqayıyyatı qovusdurmaq təhsisik. Nizami elə bir şəmatardır, elə bir dəhədir ki, hər il bayramını keçirməyə dayar.

* * *

Bu gün Nizami ilə bağlı topliflər irolı sūrlumokda, müsahibələrdə, möqallələrdə bər sər kreativ işləyərlər sostonməkdir. Nəticə iddialı bollidir. Nəsimi ilində olduğum, gülən işlər çox olacaq, gerido isə kimi, gürələn işlər çox olacaq, gerido isə kimi, yaradılıqları galacta.

Necə eləmə ki, Nizami ilində forqlı işlər meydana qoya bilək: həm avangard-Qurb vo dünaya mövqeyindən, həm də klassik onomolorisim mövqeyindən. Bu gün böyük sonotkar bütün mümükün sahələrdən axarşalarımızın predmetino əvvərəciksi, o zaman deyə ki, boyanmıyımızın sovet dövrü tərcümələrinə, yaşlışmalarına alternativ irolı sūrən işlər meydana qoymayıq ki, somorosun ala bilək.

"2021 - Nizami il!" Mənco, bu qarar imkan verir ki, məsoləyə Şərq dəyərlərinin

Nizami osorlərində kosmosentrik başlangıç daim güclü olmuş, dünayın küllə hələndə gərmək arzusu, global vohdot, humanizm princi pi qabarlılığı ilə seçilmişdir. Dünya poeziyasından maraqlı bir nimuno-yı dıqot edək: Beşinci əsr hind şairi Bhartrihari "Uç sataka" (Şatatakatrava) poemasında yazardı:

Yer kürası! Yer kürası!

Qıtalarınla, okeanlarınla

Nəsan son?

Kainatda kiçik bir atom!

Bu kiçik bir atomu da

Coxlu-coxlu hökmndarcıqlar

Tika-tika bölməyə can attralar.

Bundan ötürü

Dəhsətlə mühəribələr aparırlar!..

Ey dəyərli yaradılışının azəsl!

Man bizi hayat çevirmərinən

Zəncirində saxlayan Cəhalat ataraq

Kainatda canbirqəldən qovuşuram.

Bu şeirdə dünayın vohdoti ideyası toمالı prinzip kimi təqin olunur. O ideya ki, qodim Misir, Yunan, Hind, Babil odəbiyatlarında osası şəkildə isləməmişdir. Bütün bunların zirvə moqamı kimi orsuya golon Nizami poetikasının yenidən inçolunması ona görə vacibdir ki, dəyərən dəyərlər sistəmində şairin haqqını bütün toroflari ilə ödəyə bilək. Nizami sonatı elə soviyyədər diər ki, onu bütün dövrələrin mövcudluq

problemələrinin döyişməz mənəvi vo sosial dəyərlər smağında dərk etmək mümkündür.

Səairin poetikasının ineonlması məsoləsində odəbiyatlaşdırılmışın üzərində böyük yüksək. Müstəqiliyyət adəlidişməz bətəz ilədə itixərmişdir. Müstəqiliyyət menə metodoloji natiyyətlər, adəbi-əlmə qiyamətlər, dəyərlər sistemi vərdir. Bu bədii-estetik arsenal Nizamini əsirinin yenili toroflunu meydana çıxarmaqda faydalı olur. Sovet dövründə yaradıcılığın daha çox sosial qatlara bağlanan, bədii əsirin ideya-estetik tutumun da çörəkivedə artxalar Nizamini modern sonat prinzipləri kontekstində dəyərlərinən maraqlı noticər və bilər. M.Baxtinin bəfikri çox doqquzidir: "Özgə madəniyyət yalnız başqa madəniyyətin gözü ilə özünəndən göstərir". Klassikən hər cür oxunuşu lababiddür. Avropa odəbiyyatı hər klassiko münasibətdən bu təcərubən tokrat-təkrar təqdim edir və etraf edək ki, bu onlara dəha geniş hüdüddən vərəmlər üçün imkanlar qazandır. Nizamini da təns sistemlərlərə rəbər, qeyri-təns sistemlərə görənərək onun nəhəngliyini meydana qoymaq baxımdan olverisi olardı. Bir şortlo Nizami, bəzən vəzənə yəzən odəbiyyatınas Nizamini dəhəsinsə, dövrünə dəhən dünayışın kənəgeni olun. Nizamini müqayisəli odəbiyyat kontekstində vo təcəro orta əsərlərin mötəmləri ilə qarşılıqlı deyil, dəha çox modern rossamlı, modern odəbiyyat və s...

Modern sənət prinsipləri kontekstində Nizami

dünyəvilaşması prosesi kimi yanaşaq. Yəni, ümunkulturoloji kontekstdə Dantennin irolı sürdüyü "dünya monarxiyası" ideyası, Spenserin vahid dünya madəniyyətinən anlayışı - ki, bu onlarda qızılı Qurb madəniyyətinin varlığı ilə xarakteriz olunur, o zaman dünya vo comiyyət məsələlərinən ona çoxon Nizami əsirinin bədəniyyətin içindən kərində yələn - yoluñ müyyənəşdirməliyik. Nizami əsri İsləm Şəhri madəniyyəti içindərdir. Bu, o dövrün realiyyətdir, o dövrə Azərbaycan odəbiyyatı deyilən bir anlayış yox idi; odəbiyyat da bəsbutın ümumisləm Şəhri madəniyyəti içindən qarşılırmışdı. Belə bir oħvalın yetermisi olan Nizaminiñ çağdaş globalizə proseslərindəki xidməti hansı məqənləri ilə spesifik olə bilər. Bu sənəti vərəmlənəcə dıqotdo saxlanmalıdır.

Ümummüli lider Heydər Əliyevin yuxarıda yer alan ifkəndəki bir məqəna dıqot yetirmək çox önməlidir: Nizami ilə boşarıyyət qoşusdurmaq. Bu, Nizamini osorlərindəki insan amilindən keçir, dünaya vo comiyyət məsələlərinin qoşusundan keçir vo s. Bu gün bəhəm, humanizm anlayışının boşarıyyətin etibacılı dənəndən dəha artıqdır. Nizami bu böyük mosolənin holliniñ haşsi töhfələr verib? Şəairin yaradıcılığının şəkildə şəhərə qoşulmaq potensial sorguluları.

modern sonat kontekstindən araşdırmaq faydalı olardı. Əgər Nizami Höteyo təsir edibso ("Şərq-Qurb Divan"ndakı "sözü sır dolu Nizami" ecazi), Höte də modern sonatı kecid dövrünə - maarifçilikdən romanitizm kecidinə təminatçıdırıb bəz Nizamini - bir də bu kontekstdən baxımlıyi. Bu monada, Məmməd Əmin Rosulzadonun "Azərbaycan şəhri Nizami" kitabında düsündürməsi möqəmlər çıxır: İngiliz professoru Vilson həyacan, ehtiras vo həsratlı bədii ifadəsi baxımdan Nizamini Şekspir vo Petrarca ilə müqayisə edib. İtalyan professoru Pizza Nizamının Bohrən Guru ilə Bokaccionun Ametosu arasında dərin bənzərliklər müşahidə edib. Fransız professoru Meynard iso Nizamini tərixi roman janının atası adlandırdıb. Bu mosolər çağdaş dəyərlərdən prinsiplər istiqamətinən don təhlil colub edilib niyus məsələ dərknı tapmasın?

Modernizmədən bütün koskinliyi ilə qoylan dörflik amili, individuallıq, şəxsiyyət problemləri XII əsr dəsər Nizamini osorlərindən dörlünlü ilə izahını tapaz. Azad şəxsiyyət, müstəqil məvələdləq hüquq, omel vo iradəde sorbətşəhər şairin bütün əsərlərinin ana xottını töpkil edir. Burada no irq-sosial mənsubiyyətinən anlayışı var, no da forqlı coğrafi məkanları görən qurşamlaşıyolları. Hüquq eyni olduğu kimi, bədii-fol-

səfi süjet xəttinin tomorküzloşdiyi estetik orazi da vahiddir.

Qorbda XIX əsrin sonlarında güclənən modernizm dalğasının bir tozahürü olaraq meydana çıxan feminizm fikir axını ilə Nizamini qadın-kişi münasibətinə münasibətinə da müqayisə etmək yerində düşər.

1980-ci illərdə Fransada Feminist Epistemologiya, yəni feminist idrak nəzəriyyəsi meydana çıxdı. Bu yeni bılık nəzəriyyəsində kişi dəyərinə, kişi mövqə və üstünlüyü yənə xidmət edən və ya varsa rodd edilirdi. "Rasionalizmi kişiyə, emosionallığı qadına aid bilən, qadını kişinin oksik forması kimi dəyərləndirən bütün Qorb fəlsəfəsi ona nəsəsinə şiddətlə qarşı çıxan Modernizmin feminizmi əgər yalnız qadınların hüquqlarını bərpa etmək şüərləri irolu sürürdüsə, Postmodernizm feminizmin növbəti dalğası - "ontoloji dualizmin hər növünü inkar edən" fəlsəfə idi.

Nizamini əsərlərində bu məsələ silsilə qadın obrazlarının (Leyli, Şirin, Mohibənu, Nüşabə, Fitnə) simasında öz hollini tapır. Nüşabonin dilindən isə boyan edilir: "Mən də bir aslanam, düşünsən bir az. / Aslanın erkəyi, dişisi olmaz".

Qəribədir, o şeyi ki, din sonradan öz şkolistik münasibəti, təzyiqi ilə əzib sıradan çıxarı, Nizamini əsərlərində bunların hamısına güclü müqavimət aşilanır. Zamanı qabaqlamaq bir də bu olsun gorək. Nizamini qadın qohromanları çadrasız və yaşmaqsız, buxvsuz hayat torzinin daşıyıcılarıdır. Onların hamısı höya tülünə bürünməş azman bir qadın ruhunu daşıyırlar özləndə və bütün zaman, dövrən qadağaları önləndə sorguladıkları cosarət, müstəqil düssəncə və hərəkət məqamlarında belə qadınlıq zirvəsindən enmirlər.

Nizami yaradıcılığında Tanrı məqamı da maraqlıdır. Qorbin mənəvi tənzəllər gerçəkliliyində Tanrı ilə bağının qırılmasının böyük rolü var. Tutacaq bir nəsənə, dirənəcək bir arxa hiss etməyən insanın depressiya düşəmisi, dünyaya qarşı dironış-duruş əzmini itirməsi möhz bu sobobəndər ki, bu gün də onun ciddi fəsadları ilə qarşılışırq.

Məlumdur ki, bütün orta çağ ədəbiyyatı daha çox dini düşüncənin, inanclar sisteminin təsiri altında formallaşmış, şkolistik fəlsəfənin hüdudlarında gəzmişmişlər. Bu düşüncə, dini baxış sistemi azad fikrin gelişməsini ongəlliyyir, daha çox elm və fəlsəfəni dirlə birləşdirməyə və bu yolla öz mövqeyini möhkəmləndirməyə çalışır. XV əsrənən başlayaraq dünya ədəbi-fəlsəfi fikrində yeni düşüncə dövrü başladı. Başlıca şkolistik düşüncəyə veda etməyə, üzünü antik ədəbiyyata tutub, bu ədəbiyyatın örnəklərini yeni zamanın müstəvisinə çıxarıb onları diriltməyə çalışdı. Dünya ədəbiyyatında İntibah dövrü başladı. Hümanizm ideyası, İnsan konsepsiyası yenidən sonətin, ədəbiyyatın möhvöründə dayandı. Antik Yunan düşüncəsi insana önem verən bir sistem kimi irolu çökildi. Halbuki, dünya ədəbiyyatında XV əsrənən qabarən insan amili bizim milli ədəbiyyatımızda həl XII əsrlərdə Nizamini poemalarında konsepsiya soviyyəsində idi. Bu poeziyada Allah sevgisi qabarıqdır, amma bu sevgi doqquz anlaysış soviyyəsində deyil, insan qul, kölə kimi görmür. Burada insan şəxsiyyətini qoruyan, öz mahiyətini müxtəlif yönlərdən ortaya qoymağa çalışan fərdidir. Nizami dini buxov hiss eləmirdi, Avropalı islahatçılarından fərqli olaraq bu təcrübənin predmetinə Allahı qoymurdu. Allahın Nizamidə heç bir haldə şübhə altına alınmır. Əksinə, bu poeziyada şükranlıq və

minnətdarlıq hissi öndədir: "Bu minvalla Allahdan nə istədimə / Allah verdi və verilmişə şükür elədim".

Ötən əsrin 60-cı illərində E.Fromm (1900-1980) yazardı: "XIX yüzildə problem bu idi: "Tanrı öldü!". XX yüzilin problemi isə budur: "İnsan öldü". Nizami yaradıcılığı bu baxımdan görk ediləsi çox dəyərləri özündə ehtiva edir. Onun üçün Tanrısız heç bir əxlaqi dəyərlər sistemi yoxdur. Tanrıya münasibət ölümsüzlük məqamında qorar tapmışdır. Burada Tanrı da, insan da dırı, yer üzünən oşrafi sayılan varlıqlardır. Onlardan biri digorini yetirən əsas səbəb kimi çıxış edir. İnsan Tanrıını duydugu, hiss etdiyi, ona tapındığı qədərinə öz varoluşunun tominatçısı salıya bilər. Nizami Gəncəvi oğlu Məhəmmədə nəsihətində yazır:

*Öz əhdini Tanrıyla möhkəm saxla,
Başqa əlaqələr üçün ürəyinə qəm salma.
Sən Tanrıyla əhdini pozmasan,
Sən əmin elzirəm ki, hər şeydən xilas olarsan.*

Krimskinin "sufi və romantik" şair adlandırdığı Nizami niyə bu və bütün torəfləri ilə dünyaya örnək olmasına ki? Bu yaxınlarda Azad Yaşarın çevirisində Fransız yazarı Erik Emmanuel Smitin "Müsəy İbrahim və Quran çıçaklı" əsərini oxudum. Fransız yazıçı Mövlana Cəlaləddin Rumi ni kiçik əsərin daxilində qədər mükəmməl şəkildə yerləşdirir ki, heyrot etməmək olmur. Əsər qəhrəmanı Ruminin hikməti kəlamları, sufi rəqslerinin təsiri ilə başqa adama çevirilir, düşüncələrində, həyata baxışında ciddi təbəddülətlər meydana çıxır:

"- Momo, necə də xoşbəxtəm! Həm sən yanım dasan, həm də mən "Quran"da yazılanlardan agaham. İndi səni bir rəqsə tamaşa etməyə aparacam.

- Rəqsə?

- Hə, belə lazımdır. Bu, vacib şərtdir. "İnsan qəlbə "bədən" adlı qəfəsədə cirpinan bir quşdur". Elə ki insan rəqsə və quş kimi ötməyə başlayır, əslində o, Allaha can atır, ona qarışır, onda əriyir. Dur, gedək təkkəyə.

- Hərə, hərə?

- Eşikdən içəri adlayanda mən:

- Əcəb rəqs meydançasıdır! - dedim.

- Təkkə - rəqs meydançası yox, ibadət yeridir. Odur ki, Momo, ayaqqabınızı çıxarı.

Həyatımda ilk dəfə məhz orada mən firmanızı insanları gördüm. Həmin dərvishlərin əynində qalın, amma yumşaq bir parçadan bəyaz cübbələr (gen otaklı, uzun xələtlər - A.Y.) vərdir. Dəfə səslərini çıxan kimi bədəvilişlərin hərəsi bir fırıfraya döndü.

- Görürsən, Momo? Onlar təkcə öz bədənlərinin deyil, həm də Allah sevgisi ilə cirpinan qəlbələrinin oxu ətrafında fırıldalar. Bu, duanın bir növüdür".

İndi siz fikir verin, XIII əsrənən yaşayış bir türk sufisi XX əsrənən fransasında doğulub yetişən bir yazıçıya ilham və ideya qaynağı olursa, deməli, Avropa insan olıyla dağılın, qırubunu yaşadığını çox məsələlərə xilas yolu, harmoniya axtarışındadır. Bu axtarış proseslerinə, Nizami özünün ahəngi, sohmana addımı ifadə edən, buna çatmağı yalnız qlobal sosial strukturda deyil, həm də fordi-monəvi "mondo" arayan sənəti ilə daha etalon ola bilər. Yetər ki, onu başlıca quruluşla görüşdürülməyin uyğun principilərini tapa bilər. Şairin dünya, əbədiyyət (ədəbiyyat!) və boşər kontekstində poetik qüdərət və zənginliyi ancaq bu halda görünə bilər.